

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TAŞRASINDA BİR MEDRESE KÜTÜPHANESİ: BURSA TEDRİSAT-I CEDİDE-İ İLMİYE KÜTÜPHANESİ

A SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD URBAN MADRASAH LIBRARY: LIBRARY OF BURSA TEDRİSAT-I CEDİDE-I İLMİYE

Dr. Öğr. Üyesi Filiz DİĞİROĞLU

Marmara Üniversitesi

filiz.digiroglu@marmara.edu.tr

Öz

II. Meşrutiyet’le birlikte medrese ıslahatına ilişkin tartışmalar yoğunlaşmış, tasarlanan yeni medrese modellerinin uzantısı olarak kütüphaneler gündeme gelmiştir. Makaleye konu olan Bursa’daki Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi’nin de “yeni medrese kütüphanesi” modeli olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Bu makale söz konusu kütüphanenin talimatnamesine odaklanmıştır. Çünkü kütüphane idaresi ile ilgili kuralların detaylı bir şekilde ele alındığı bu kurallar manzumesi, medrese kütüphanelerinin yeni formuna dair birçok ayrıntıyı ifade etmektedir. Bu çalışma ile taşradaki bir medrese kütüphanesinin kuruluşu, mekanı, yönetimi, işletme biçimi, koleksiyon oluşturma şekli ve kullanıcı hizmetleri ortaya konmaktadır. Böylece Meşrutiyet dönemi Osmanlı kütüphanecilik tarihine mütevazı bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet, medrese, ıslahat, kütüphane, modernleşme

Abstract

Discussions about the madrasah reform were intensified with the Second Constitutional era and the libraries came to the agenda as extensions of new madrasah models. The Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Library in Bursa, which is the subject of this article, is thought to be designed as a new madrasah library model. This article focuses on the directive of the library in question. Because the directive is elaboration of the rules of the library administration in detail and the rules give too many details about the new form of madrasah libraries. This study examines establishment of a library in province, its space, management, collection development and user services. The study aims to make a modest contribution to the history of Ottoman librarianship of the era of the Second Constitutional.

Keywords: Second Constitutional, madrasah, Ottoman libraries, reforms, modernization.

Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da ilmi hayat her zaman canlılığını korumuştur. XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren İslam dünyasının pek çok tanınmış alimine ev sahipliği yapan Bursa, yeni bir ilim merkezi olarak kitap akışının, telif ve istinsah faaliyetlerinin de yoğunlaştığı bir şehir haline gelmiştir (Erünsal, 2013, s. 55).¹ Bursa'da hocalar, talebeler, sahaflar eliyle sürdürülen ilmî hayatın mekansal varlık gösterdiği alanlar ise medrese, cami, kütüphane ve sahaf dükkanları olmuştur. Bu mekanlar içerisinde medrese Osmanlı kültür ve bilgi birikiminin yaygınlaştırılmasındaki en önemli araç olarak her zaman sistemin merkezinde var olmuştur. Medreselerin hemen yanında oluşturulan kütüphaneler ise ilmi hayatın devamını sağlayan önemli unsurlardan biri olarak kültür dünyasında yerini almıştır. Kütüphanelerin XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul medreselerinin ayrılmaz bir unsuru haline geldiği düşünülürse (Erünsal, 2015, s. 491), Bursa'daki kütüphane-medrese ilişkisinin payitahttaki gelişime paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Nitekim Tuba Çavdar'ın Bursa kütüphanelerini tanıttığı makalesinde Osmanlı'nın ilk başkentinde de medrese-kütüphane ilişkisinin benzer şekilde seyrettiği görülmektedir. Zira tamamı vakıf kütüphanesi olan ilk dönem Bursa kütüphaneleri içerisinde medrese kütüphaneleri ilk sıralarda yer almaktadır (Çavdar, 1989)². Görüldüğü üzere Osmanlı klasik dönemi Bursa'sında tıpkı diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi vakıf kütüphanelerinin çoğunluğunu medrese kütüphaneleri oluşturmaktaydı.³

Tanzimat dönemi düzenlemeleri vakıf esasına dayanan Osmanlı kütüphaneciliğine uzanmış ve içinde bol miktarda medrese kütüphanesini de barındıran vakıf kütüphaneleri, yeni sisteme uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.⁴ Bunun neticesinde vakıf kütüphaneleri dışında yeni ihtiyaçlara cevap verecek kütüphane türleri doğmuştur. Meşrutiyet döneminde ise mevcut mektep, cemiyet kütüphaneleri ve kütüphane-i umumi türlerine millî kütüphaneler eklenmiştir.⁵ Modernleşme sürecinde İstanbul'un dışında, büyük Osmanlı şehirleri de yeni kütüphanelerle tanışmıştır. Bunlardan birisi de 9 Eylül 1913 tarihinde yayınlanan talimatnameye göre Bursa'da Meşihat bünyesinde kurulan Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi'dir. Ancak bunun Meşihat bünyesinde taşrada oluşturulan ıslah-ı medâris meclislerinden biri tarafından kurulması ve mekan olarak medrese binasını kullanması açısından yeni bir kütüphane türü olduğunu söylemek güçtür. Dolayısıyla medrese kütüphaneleri çerçevesinde değerlendirmek daha isabetlidir. Çünkü II. Meşrutiyet'le birlikte yoğunlaşan medreselerin ıslahatına ilişkin tartışmalarda yeni

¹ "XV. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki medrese sayısı 21'e ulaşmıştı. Bu asırda mübalağalı bir rakam olmakla beraber, Bursa'da hem müderris hem de kadı olarak görev yapmış olan Molla Fenari'nin on bin kitabının olduğunun rivayet edilmesi, XV. yüzyılda Bursa'ya dikate değer bir kitap akışının olduğunu düşündürebilir."

² Çavdar'ın makalesinde tanıtılan yirmi iki kütüphanenin tamamı vakıf kütüphanesiydi ve medrese kütüphaneleri kütüphane türleri içinde ikinci sırada yer almaktaydı. Eyne Bey Subaşı Medresesi, Molla Yegan, Müftü Ahmed Paşa, Kasım Paşa Medresesi, Haraççioğlu ve Lütfullah Efendi Kütüphaneleri medrese kütüphanesi olarak kayıtlara geçmiştir.

³ Vakıf kütüphaneleri ile ilgili bkz. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul 2015.

⁴ Tanzimat sonrası vakıf kütüphaneleri hakkında yapılan/yapılmak istenen düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Erünsal, "Tanzimattan Sonra Vakıf Kütüphaneleri: Sona Doğru", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 29, Cambridge 2005, s. 165-179; "Tanzimattan Sonra Türk Kütüphaneciliği ile İlgili Belgeler", *Osmanlı Araştırmaları*, 31, İstanbul 2008, s. 229-339.

⁵ Tanzimat sonrasında yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkışındaki toplumsal ve siyasi etkiler ile yeni kütüphanelerin oluşum şartlarına göre tasnif edildiği ve tanıtıldığı bir tez için bkz. R. Tuba Çavdar, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, İstanbul 1995, Doktora Tezi, s. 1-61.

medrese modelleri önerilmiş ve kütüphanelerin de bunlara uygun biçimde tasarlanması gündeme gelmiştir. Diğer bir ifade ile ıslah-ı medaris politikaları kütüphanenin ıslahını da elzem kılmıştır. Talimatnamesini inceleyeceğimiz Bursa kütüphanesi, mevcut medrese kütüphanelerini modernleştirme çabalarının bir ürünü olarak tezahür etmiştir.

Makaleye konu olan Bursa kütüphanesinin talimatnamesi ile kütüphanenin işleyişi anlaşılmalı çalışılacaktır. Talimatname sayesinde varlığından haberdar olduğumuz “yeni medrese kütüphanesi” modeli tanıtılarak Osmanlı kütüphaneleri tarihine mütevazı bir katkı sağlanacaktır. II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlı kütüphanelerinin modernleşme çabaları ile modern medrese fikrinin kesiştiği bir alan olarak medrese kütüphaneleri ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışma Meşrutiyet sonrası Osmanlı kütüphane tarihindeki oluşumlara, politikalara dikkat çekerek mevcut problemlerin çözümüne dönük yeni bakış açıları da geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Modern medrese fikrinin uzantısı olan Tedrisat-ı cedide-i ilmiye kütüphanesine geçmeden önce medrese ıslahatından bahsetmek gerekir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki medrese ıslahatına dair bilgi düzeyimiz yetersizdir ve bu nedenle meseleyi yorumlama kapasitemiz de oldukça sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri sistemin eğitilmiş insan kaynağını karşılayan medreseler, sistemin köklü değişimler geçirdiği XIX. yüzyılda bazı düzenlemelere tabi olmuştur. Aynı dönemde Osmanlı medreseleri eğitimde alternatif bir kurum olarak mekteplerin kuruluşuna şahitlik etmiştir. Tanzimat sonrası düzenlemelerle eğitimde medrese-mektep ikiliği medrese aleyhine giderek derinleşmeye başlamış ve fonksiyonlarını yitirdiği tartışmaları medreselerin kaldırılması gerektiği düşüncelerine kadar uzanmıştır.⁶ Meşrutiyet döneminde medreselerin kapatılması tartışmaları ıslah edilmeleri fikrine doğru evrilmiş ve çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Medrese sisteminin iyileştirilmesi için hazırlanan ilk ıslah-ı Medâris Nizamnamesi 1910'da yayınlanmıştır (Sarıkaya, 1997, s. 127-131).⁷ Aynı yıl içinde bu nizamnamenin doğal bir uzantısı mahiyetinde zeyl olarak taşra nizamnamesi yayınlanmıştır. Zeyl nizamnamesi taşralarda “ıslah-ı medaris meclisleri” oluşturmayı amaçlıyordu.⁸ Bu çerçevede ıslah-ı medaris meclisinin bir şubesi de Bursa'da faaliyete başladı. Meclisin maksadı çağın ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalan medreselerin iyileştirilmesiydi. Nitekim ilk faaliyetlerinden birinin “Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye” adıyla bir kütüphane tesisi olması dikkat çekicidir.

⁶ Tanzimat dönemi medreselerine dair yapılmış bir çalışma için bkz. Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 2004. Aynı yazarın konumuz açısından daha dikkate değer olan yüksek lisans tez çalışmasının kitaplaşmış versiyonu için bkz. *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi (1908-1918)*, Akçağ Yayınları: Ankara 2002.

⁷ Toplumdan gelen baskılar sonucu harekete geçen Meşihat makamı, hükümetin de desteğiyle medrese reformunun esasını teşkil eden eğitim-öğretim sisteminde ıslaha yönelik adımları 1910 yılının başlarında atmaya başladı. Hazırlanan program taslağı 13 Şubat 1910 tarihinde Tabhane medresesinde yapılan bir törenle kamuoyuna sunuldu. Bu açılış töreni ile duyurulan program, bazı ufak değişiklik ve ilavelerle 26 Şubat 1910 tarihinde Padişah'ın tasdiki ile Medaris-i İlmiye Nizamnamesi adı altında yayınlanmıştır.

⁸ “Birinci madde: Merâkiz-i vilayât ve elviye ve kaza Nüvvâbın nezareti ve müftülerin taht-ı riyasetinde ikisi usul-i tedris ve ahvâl-i medârise muttali' ve ikisi ilm-i vücuh-ı kıraatte mütehasıs ulemadan dört ve umûr-ı evkafa vukufu bulunanlardan iki zat intihab edilerek kâr-aşına bir encümen teşkil olunacak ve mahallince en büyük Evkaf ve Maarif memurları işbu meclisin aza-yı tabiiyesinden bulunacaktır. İkinci madde: İşbu meclis hangi vilayet ve liva ve kazada ise isminin derciyle “Meclis-i ıslah-ı Medâris” ibaresiyle menkûş bir mühr-i resmi ittihaz edecektir.” *Medâris-i İlmiye Nizamnamesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medâris Nizamnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326, s.3.

Taşradaki medreselerin ıslahı için kurulan bu meclislerin faaliyetleri ve dolayısıyla kütüphane kurma teşebbüsleri hakkında bilgi yok denecek kadar azdır (Yazıcı, 1993).⁹ Meşrutiyet dönemi medrese ıslahatı üzerine kapsamlı müstakil çalışmalar yapılmadığı için, mevcut literatürden bu kurumlar ve faaliyetleri hakkında bilgi edinmek mümkün olamamaktadır.¹⁰ İstanbul merkezli medrese ıslahatı projelerinin ve tartışmalarının taşradaki yansımaları gözden kaçmıştır. Zira taşra uleması ıslahatın nasıl olması gerektiği hususunda dikkate değer teşebbüslerde bulunmuşlardır.¹¹ Bu bağlamda İzmir’de medrese eğitimi, tekke ve medreselerin ıslahına dair düzenlenen Mu’temer-i İlmî Kongresi¹², Bursa’daki Cemiyet-i İlmiye¹³, Selanikteki Cemiyet-i İlmiye¹⁴ ya da Konya’daki İslah-ı Medaris Medresesi¹⁵ gibi girişimler özellikle zikredilmelidir (Tutsak, 2002; Arabacı, 1998, s. 476-486). Medrese ıslahatının taşrada istenilen düzeyde örgütlenememesi¹⁶, Mu’temer-i

⁹ Mevcut çalışmaların çoğu 1914’te başlatılan İslah-ı Medaris girişimlerinin incelenmesinden ibaret olup kütüphanelerine dair herhangi bir ilgi ve bilgi bulunmamaktadır. Karahisar-ı Sahip medresesindeki ıslahatlara değinerek taşra medreselerindeki uygulamalara eğilen ilk çalışmalardan olmasına rağmen Nesimi Yazıcı’nın makalelerinde de kütüphaneye dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. Nesimi Yazıcı, *İslâh-ı Medâris Öncesi Karahisar-ı Sahib’te Medreseler*, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1993)*, Afyon, 1994, s. 43-48; Aynı yazar, “Son Dönemde Karahisar-ı Sahip Medreseleri ve İslah-ı Medaris Uygulaması”, Ankara, 1994. *Belleten*, c. LVIII, S. 223, s. 635-657.

¹⁰ İslah-ı medaris nizamnameleri çerçevesinde genel politikaları yansıtan bazı çalışmalar için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983; Zeki Salih Zengin, *Meşrutiyet Döneminde Medreselerin İslahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1918)*, Erciyes Üniversitesi 1993; Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997; Adem Ölmez, “II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme”, *Vakıflar Dergisi*, 41, Haziran 2014, s. 127-140. Yine nizamnameler çerçevesinde medrese ıslahatını ele alan son dönemde yapılmış bir çalışma için bkz. Arzu Güldöşüren, “İki Farklı Merkez İki Farklı Nizamname: 1914 İslah-ı Medâris ve 1921 Medâris-i İlmiye Nizamnamesi”, *Osmanlı Medreseleri Eğitim Yönetim ve Finans*, yay. haz. Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz, İstanbul: Mahya Yayınları, 2018, s. 585-620.

¹¹ Meşihatten ve hükümetten umudunu kesen bazı ulema, ıslah işini, kurdukları mahalli derneklerle yürütme yoluna gittiler. Bu amaçla Konya ve Selanik’te ıslah dernekleri kuruldu. Arnavutluk’ta, ıslah projeleri bizzat bölge ileri gelenlerince yürütüldü. *Medrese ve Modernleşme*, s. 172.

¹² Sadiye Tutsak, İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950), Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002, s.44-46. Kongrede alınan kararlar için bkz. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sıratı Müstakim*, yay. haz. İskender Türe, ed. Ertuğrul Düzdağ, c.7, Bağcılar Belediyesi: İstanbul 2016, s. 332-334.

¹³ Ahmed Şirani’nin çıkardığı *Medrese İtikadları* dergisi, bu tür cemiyetlerin ilk vazifesinin medrese ıslahatı olması gerektiğini ifade edip, risaleler ve kitaplar hazırlamak suretiyle medreselilerin eğitim materyallerinin hazırlanmasını da bu cemiyetler üzerinden ulemaya havale etmektedir. Bkz. “Bursa’da Cemiyet-i İlmiye”, *Medrese İtikadları*, 21 Şaban 1331, no: 10, s.76.

¹⁴ Bu cemiyetin faaliyetlerine örnek olarak basında Selanik’teki medrese ıslahatı ile ilgili bir yazıya tekzip mahiyetinde *Beyanül’-Hak*’ta yayınladıkları habere bakılabilir. Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Selanik Vilayeti Heyet-i İdaresi, “Medreselerimiz”, *Beyanü’l-Hak*, S. 51, 2 Ra 1328, s. 1078-1080.

¹⁵ Konya’da da II. Meşrutiyet’in başlarında İstanbul’daki 1914 tarihli Meşihat makamı tarafından organize edilen İslah-ı medaris hareketinden önce bir girişimde bulunulmuştur. Konya’da “İslah-ı medaris-i İslamiye cemiyet-i hayriyesi” adıyla kurulan cemiyetin medrese, mescid, kütüphane, konferans salonu, laboratuvar, müderris evi, şadırvan ve bahçeden oluşan bir kompleksi mevcuttur.

¹⁶ Medaris-i İlmiye Nizamnamelerinin taşralarda uygulanma oranına dair sağlıklı verilere sahip değiliz. Örneğin Gönen’de Solak Hacı Ahmed Ağa Medresesi’ndeki gibi bazı başarılı uygulamalar olmakla beraber Karahisar-ı Sahip sancağına bağlı mülhakatta Medaris-i İlmiye Nizamnamesi gereğince bir teşkilat oluşturulmadığı bilinmektedir. Ancak bu tür bilgilerin artmasıyla beraber genel bir hüküm verilebilecekse de 1910’dakine göre daha sistemli uygulanan 1914 tarihli medrese ıslahatında bile sınırlı düzeyde bir başarıdan bahsedilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, “Osmanlı Son Dönemi Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Osmanlı Dünyasından Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 589-590.

İlmî Kongresi'ndeki kararların uygulanamaması, Bursa'daki kütüphane girişiminin akibetine dair soru işaretlerine davetiye çıkarmaktadır.

Üzerinde durulması gereken hususlardan birisi de, kütüphane talimatnamesinin yayımlandığı tarih ve mecradır. 9 Eylül 1913 tarihli talimatname aslında bağlantılı olduğu medrese ıslahatı meselesi açısından ilginç bir zamanlamaya sahiptir. Şeyhülislam Hayri Efendi'nin göreve gelmesiyle geniş çapta ve sistematik olarak medrese ıslahatına dair yeni bir girişim başlamış ve 1 Ekim 1914'te İslah-ı Medaris Nizamnamesi yayınlanmıştı (Sarıkaya, 1997, s. 147-159). Hayri Efendi'nin medrese ıslahatı ile ilgili somut ve ciddi adımlar atmasından neredeyse bir yıl önce Bursa İslah-ı Medaris Meclisi harekete geçmiş, yeni medreselere yakışacak kütüphanenin talimatnamesini yayınlamıştı. Söz konusu talimatname aslında Bursa'daki medrese ıslahatı sürecinin bir parçasıydı.¹⁷ Talimatnamenin çıkışından on gün sonra medrese ıslahatı meselesini yakından takip eden Ahmed Şirani'nin İstanbul'da neşrettiği *Medrese İtikadları* dergisinde yayınlanarak halka duyurulmuştur.¹⁸

11 maddeden oluşan talimatnamenin ilk maddesinde kütüphaneyi tesis eden kurum ile kütüphanenin adı zikredilmektedir. Diğer maddelerde kütüphane mekanı, çalışma saatleri, kullanıcı profili ve işletme tarzına dair bilgiler sıralanmıştır. Aslında bu metin kütüphane idaresi ile ilgili kuralların detaylı bir şekilde ele alınmasıydı ve idarecilerin bu tür medrese kütüphanelerini ince ayrıntılarına kadar tasarladığını göstermekteydi. Bu kurallar manzumesi medrese kütüphanelerinin yeni formuna dair birçok ayrıntıyı ifade ediyordu. Bu ayrıntılardan ilki kütüphanedeki “muamelat ve vezaif-i lazime”nin, Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye müdürü tarafından yerine getirileceğidir. Bu da medrese kütüphanelerindeki yönetim makamının hafız-ı kütüblerden müdürlere geçtiğini göstermekteydi. Son dönem Osmanlı bürokrasisinde “müdürlük” farklı birçok makama tekabül etmekle birlikte esasen okul müdürünü çağrıştırmaktadır¹⁹ ve talimatnamenin ilk maddesi de kütüphanenin modern bir mektep kütüphanesi olarak kurgulandığını düşündürmektedir. Öte taraftan bu tanım müdürü kütüphane idaresinin ötesinde bir sorumluluk alanına dahil etmiş midir? Talimatnamedeki görev tanımı, müdürlüğün idari işler dışındaki koleksiyon oluşturma, katalog yapma gibi kütüphanecilik vazifelerini kapsayıp kapsamadığı hususunda yetersizdir. Kütüphane mekanı Mahkeme medresesi²⁰ binasında bir oda ile Fetvahane'nin altında bir odadan oluşacaktır. Mahkeme medresesi, Ulucami'ye çok yakın, oldukça

¹⁷ 1913 yılı başlarında Meşihat'tan Bursa medreselerine tatbiki emr buyrulan talimatnamede medreselerin yeni sistemi ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Hüdavendigâr Vilayet Matbaası'nda basılan bu talimatname için bkz. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 6529. Yıl sonunda da bu medreselere uygun bir kütüphanenin tasarlanarak makalede ele aldığımız talimatname yayınlanmıştır.

¹⁸ Bu makalede kullanılan talimatname, *Medrese* dergisinin 17. sayısında neşredilen talimatnamedir.

¹⁹ “Müdürlük” son dönem Osmanlı bürokrasisinde harik müdüründen mektep müdürüne kadar çeşitli birimlerde kullanılmıştır. Hatta Kıraathane-i Osmanî Müdürü Sarafim Efendi gibi bazı kıraathane sahipleri bile müdür olarak nitelenmiştir. (Bu hususa dikkatimi çeken Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu'ya müteşekkirim).

²⁰ Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. 1425 tarihli olan ve Ulu Cami ile Vaiziye Medresesi'ne tahsis edilen vakfiye suretinde, medrese Ulu Cami'nin batı kapısı karşısında tarif edilir. “Mahkeme Medresesi” olarak da adlandırılmıştır. Medresenin, başlangıçta 10 öğrenci odasına ve kagirden yapılmış büyük bir dershaneye sahip olduğu bilinmektedir. <http://www.bursa.com.tr/vaiziye-medresesi-248.html>

“1830'da Vaiziye medresesinin hepsi yatılı 41 öğrencisi bulunmaktadır.” Bkz. Raif Kaplıanoğlu, *1830-1843 Yılları Nüfus Defterlerine Göre Bursanın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, Bursa, 2013, s. 123; Şimdiki Müftülük dairesinin arka tarafındadır. Ulucaminin batı tarafındadır.” *Bursa Kütüğü*, c. 4, s. 299.

merkezi bir yerdedir (Aydın ve Erünsal, 2019, s. 166).²¹ Dolayısıyla kütüphanenin kültürel ve ticari faaliyetin yoğunlaştığı bu alanda kurulmasında, herkesin yararlanmasını kolaylaştırma amacı göz önünde tutulmuş olmalıdır. Ancak talimatnamedeki “şimdilik” ifadesi bu mekanın geçici olduğunu ve ileride daha büyük ya da daha uygun bir mekana taşınmasının planlandığını göstermektedir. Çünkü talimatnamede belirtildiği üzere söz konusu mekan sadece iki odadan ibarettir. Bu iki odadan Medrese binasında olan kütüphane, Fetvahane altındaki ise mütalaahane olarak kullanılacaktır.

Kütüphanenin çalışma gün ve saatleri her gün sabahtan akşama kadar açık olacak şekilde ayarlanmıştır. Herkese açık olan kütüphaneyi talebeler ders saatleri dışında yani tatil günlerinde kullanabileceklerdi. Medrese içindeki kütüphanenin bulunduğu dersane kısmından ders harici gün ve saatlerde yararlanabileceklerdi. Bu şartlı kullanım talebelerin ders günlerinde ders dışı herhangi bir şeyle meşguliyetlerinin doğru olmaması şeklinde izah ediliyordu. Talimattaki bu hususlar, kütüphanenin herkese açık olarak tasarlansa da esasen medrese talebelerine yönelik bir girişim olduğunu bir kez daha göstermektedir. Yani bu kütüphanenin ana okuyucu profilini oluşturanlar medrese talebeleridir²². Kütüphanenin kurallar manzumesine dönecek olursak, salonda mütalaada bulunan bir okuyucu olduğu müddetçe konuşmak yasaktır. Görüldüğü üzere okuyucu ve kullanıcının verimli bir ortamda çalışabilmesi için kütüphane dahilinde konuşma yasağı konmuştur. Çünkü kütüphane, mütalaa yani sessiz okuma veya metinsel danışma ve istinsah, yani kopyalama ve yazıya geçirme faaliyetleri için tasarlanmış bir mekandır.

Kütüphaneye ait olacak her eser ve risale, müdür tarafından satın alınacaktı. Bir bakıma yeni dönemin medrese anlayışına uygun modern kütüphaneler kurulması müdürün sorumluluğundadır. Yeni medrese modeli akli ilimleri daha fazla önemsemekteydi ve aslında tüm bu çabaların altında mekteplerin hakim olduğu bir kültürel ortamda medreseleri mekteplere yaklaştırarak yaşatma gayreti yatmaktaydı (Uyanık ve Çam, 1949, s. 257)²³. Bu bağlamda oluşturulacak kütüphanede dinî olmayan kitaplara yer verileceği ve yeni müfredata göre koleksiyonun disiplinler bakımından da zenginleştirileceği muhakkaktı. Yeni medrese kütüphaneleri koleksiyonunu, eskilerinkinden farklı kılan en temel özellik bu olmalıdır.

Müdür nezaretinde satın alınan eserlerin her bir nüshası “İslah-ı Medaris Meclisi” mührü ile mühürlenecekti. Kütüphaneye ait eserler kütüphanede muhafaza edilirdi. Eserlerin kütüphane ve mütalaahane odalarından birbirlerine nakli mümkün iken kütüphane binası dışına çıkarılması hiçbir şekilde uygun değildir. Aslında bu madde açık bir şekilde kütüphanenin ödünç verme politikasını ortaya koymakta ve kitapların ancak kütüphane içinde kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu kural birkaç açıdan kütüphane için

²¹ Ulu Cami'nin Bursa'nın dini, sosyal ve ticari faaliyetlerinin merkezinde yer aldığı şehrin bu şekilde konumlandığı bilinmektedir. Nitekim kitap ticaretinin kalbi olan Sahaflar Çarşısı da Ulucami civarındadır. Erünsal, *Sahaflar*, s. 61-63. 1901 baharındaki Bursa ziyaretini anlatan H. Vassaf, Ulucami civarındaki Sahaflar çarşısından bahseder. Aynı şekilde Bursa sözlü tarihi 1958'e kadar bu civardaki çarşının varlığını teyid eder.

²² Osmanlı medrese talebelerinin okuduğu kitapları tereke kayıtlarından yola çıkarak tespit eden öncü çalışmalardan biri olarak bkz. Bilgin Aydın-İsmail Erünsal, “Tereke Kayıtlarına Göre...”, s.173-203.

²³ Nitekim 1914 nizamnamesi ile bir taraftan meslek derslerinin daha düzenli okutulması diğer taraftan da müspet bilimlerle ilgili derslere yer vererek medreseleri Maarif Nezareti'ndeki okullarla boy ölçüşecek seviyeye getirmek amaçlanmıştır.

faydalıydı. İlk olarak kuralın sağladığı mekansal bağımlılık ile kütüphane, metinlerle hemhal olma faaliyetleri için daha özel bir kurum haline geliyordu. İkincisi ise koleksiyonun selameti yani kitapların korunması ve kayıpların azalması için en pratik önlemlerden biriydi.

Kütüphanenin geliri “erbab-ı hamiyet”in bağışlarıyla karşılanacaktır. Burada bağışın nakit olduğunu ifade etmek gerekir. Bu meblağ bağış yapacağını taahhüd edenlerden aylık taksitler şeklinde toplanacaktı. Kütüphane müdürü tarafından makbuz karşılığında alınan bağışlar, özel bir deftere kaydedilecekti. Kütüphaneye ait nakit, yüz kuruştan az ise müdür nezdinde saklanacak, yüz kuruşu aşınca müdür tarafından bankaya yatırılacaktı. Talimatname, medrese ıslahatı ile ilgilenen Meclis’in kararı olmaksızın kütüphane adına herhangi bir satın alım ya da harcama yapılmasını yasaklıyordu. Ancak bağışçılar uygun gördükleri eserleri Meclis’e teklif edebilecekler ve burada değerlendirilecekti. Meclis, Mart ve Eylül başında olmak üzere senede iki defa kütüphane hesap defterlerini inceleyerek tasdik edecektir.

Elimizde sadece talimatnamesi bulunan Bursa’daki Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi’ne dair pek çok soru cevapsız kalmaktadır. Bunların başında da “kütüphanenin bir tasarıdan öteye geçip geçmediği, şayet fiiliyata geçirildiyse bunun Bursa ile mi sınırlı kaldığı?” sorusu gelmektedir. 1916 yılının başlarında kaleme alınan Bursa kütüphanelerine dair bir teftiş raporunda “Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi”nden bahsedilmemektedir (Başkanlık Osmanlı Arşivi, t.y.).²⁴ Medrese, cami ve tekke kütüphanelerini içeren bu teftişte makaleye konu olan “Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi”nin zikredilmemesi faaliyete geçmediği yönündeki şüpheleri beslemektedir. Benzer şekilde 1927 yılına ait salnamede de Bursa kütüphaneleri arasında ismine rastlanılmaması söz konusu kütüphanenin tasarıdan öteye geçemediği kanaatini pekiştirmektedir (Bursa Vilayet Salnamesi, 1927, s. 313-314).

Tedrisat-ı Cedide-i İlmiye adı ile zikredilmemekle birlikte, Meşrutiyet sonrasında benzer saiklerle Konya’da ulemanın girişimiyle İslah-ı Medaris-i İslamiye Medresesi ve kütüphanesinin kurulduğundan haberdarız. Ancak bu makalenin sınırlarını aşacağı için Bursa’da devlet, Konya’da ulema inisiyatifi ile başlayan bu iki kütüphanenin benzerlik ve farklılıklarını tespite girişilmeyecektir. Medrese ıslahatının uzantısı olarak kurulan medrese modelleri ve kütüphaneleri özellikle de bu meselenin taşra boyutundaki seyrine dair literatür oldukça bakirdir.²⁵ Elinizdeki çalışmanın bu bakir alana Bursa’daki ıslah-ı medaris meclisi tarafından kurulan kütüphane çerçevesinde katkı sağlaması umulmaktadır. Kütüphanenin ismi meselenin doğrudan medrese ıslahatı ile alakalı olduğuna işaret etse de Bursa’daki “modern medrese kütüphanesi”nin Türk modernleşme tarihinden azade ele alınamayacağı aşikardır.

²⁴ Bursa kütüphanelerine dair 6 Şubat 1916 tarihli bu teftiş raporunda; 9 adet kütüphane sayılmış bunların müessisleri, kuruluş tarihi, mevcut koleksiyondaki kitap adedi ve bu kitaplar içinde Türkçe eserin oranı belirtilmiştir. Rapor için bkz. BOA, MF KTU, 9/27.

²⁵ Bu bağlamdaki istisnai çalışmalardan biri için bkz. Harun Yılmaz, “Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi ve Külliye Talimatnamesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51, Aralık 2016, s. 79-113. Bu talimatnamenin 14. maddesi kütüphane ve müze memurunun vazifelerine dairdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. aynı yer, s. 96.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde medrese ıslahatı fikrinin bir uzantısı ve uygulama sahası olarak medrese kütüphaneleri ele alınmıştır. Burada ulemanın akli ve nakli ilimlerin birlikte okutulacağı, Türkçe ve yabancı dilin müfredata dahil olacağı modern medreselere yakışır yeni bir kütüphane kurma fikrinden yola çıktığı şüphesizdir. Söz konusu fikir ve tasarımlar İstanbul medreseleri başta olmak üzere tüm Osmanlı medreselerinde hayata geçirilmek istenmekteydi. Taşrada gerek Bursa'daki gibi Meşihat kanalıyla gerekse yerel ulemanın inisiyatifleri ile birtakım ıslah-ı medaris uygulamaları gerçekleşmiştir. Bu makale ise taşradaki ıslah-ı medaris uygulamalarına medrese kütüphaneleri düzeyinde bir katkı yapmıştır. Ele alınan kütüphane talimatnamesi ile kütüphanenin kuruluşu, mekanı, yönetimi, işletme biçimi, koleksiyon oluşturma şekli ve kullanıcı hizmetleri olmak üzere kütüphanecilik sahasında birçok konuya açıklık getirilmektedir. Kurumsal yapısı ve işleyişi ile ilgili kurallar manzumesi sayesinde Meşrutiyet dönemi Osmanlı taşrasındaki kütüphanelere dair literatüre katkı sağlanmıştır. Osmanlı kütüphanecilik literatüründe “yeni medrese kütüphanesi” modeline dair müstakil bir çalışmanın olmadığı bir zeminde kaleme alınan bu makalenin Meşrutiyet dönemi medrese kütüphaneleri üzerine yapılacak yeni çalışmalara ilham vermesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Arabacı, C. (1998). *Osmanlı Döneminde Konya Medreseleri*. Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları: Konya.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aydın B. ve Erünsal, İ. (2019). Tereke Kayıtlarına Göre Bursa'da Sahafılık. *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* içinde, (s. 166), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (t.y.). Maarif Nezareti Kütübhane-i Umumi, 9/27.
- Bursa'da Cemiyet-i İlmiye, *Medrese İtikadları*, 21 Şaban 1331, no: 10, s.76.
- Bursa Vilayet Salnamesi. (1911). Bursa Vilayet Matbaası, s. 313-314.
- Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Selanik Vilayeti Heyet-i İdaresi. (1912). *Medreselerimiz. Beyanü'l-Hak*, 51(2), s. 1078-1080.
- Çavdar, R. T. (1989). Bursa Kütüphaneleri. *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 2, 101-117.
- Çavdar, R. T. (1995). Tanzimattan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erünsal, İ. (2005). Tanzimattan Sonra Vakıf Kütüphaneleri: Sona Doğru. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 29, 165-179.
- Erünsal, İ. (2008). Tanzimattan Sonra Türk Kütüphaneciliği ile İlgili Belgeler. *Osmanlı Araştırmaları*, 31, 229-339.
- Erünsal, İ. (2013). *Osmanlılarda Sahafılık ve Sahafılar*. Timaş Tarih: İstanbul.

- Erünsal, İ. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Güldöşüren, A. (2018). *İki Farklı Merkez İki Farklı Nizamnâme: 1914 İslah-ı Medâris ve 1921 Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*. Osmanlı Medreseleri Eğitim Yönetim ve Finans. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli ve Y. Kaymaz (ed). içinde (ss. 585-620), İstanbul: Mahya Yayınları.
- Kaplanoġlu, R. (2013). *1830-1843 Yılları Nüfus Defterlerine Göre Bursanın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Medâris-i İlmiye Nizamnamesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medâris Nizamnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326.
- Ölmez, A. (2014). II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme. *Vakıflar Dergisi*, 41, 127-140.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*. Kültür Bakanlığı: Ankara.
- Tutsak, S. (2016). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Türe, İ. ve Düздаġ, E. (ed). (2016). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtımüstakim c.7*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi. s. 332-334.
- Uyanık, E. ve Çam, İ. D. (1949). II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerde İslahat Tartışmaları. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43(2). s. 257.
- Vaiziye Medresesi. 27.03.2019 tarihinde <http://www.bursa.com.tr/vaiziye-medresesi-248.html> adresinden erişildi.
- Yazıcı, N. (1993). *İslâh-ı Medâris Öncesi Karahisar-ı Sahib'te Medreseler*. 3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde (ss.43-48), Afyon: Afyon Belediyesi.
- Yazıcı, N. (1994). Son Dönemde Karahisar-ı Sahib Medreseleri ve İslah-ı Medaris Uygulaması. *Bulleten*, 58(223), 635-657
- Yazıcı, N. (2001). *Osmanlı Son Dönemi Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler*. Osmanlı Dünyasından Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliġleri içinde (s.589-590), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, H. (2016). Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyesi ve Külliye Talimatnamesi. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 51, 79-113.
- Zengin, Z. S. (2002). *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi (1908-1918)*. Ankara: Akçaġ Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2004). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EK**Bursa Tedrisât-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi Talimatıdır**

Birinci madde: “Bursa ıslâh-ı medâris meclisi” tarafından “tedrisât-ı cedide-i ilmiye” kütüphanesi namıyla bir kütübhane tesis olunmuştur.

İkinci madde: Şimdilik mahkeme medresesi dershanesi “kütübhane” ve fetvahane zîrindeki oda da “mütalaahane” ittihâz olunup muamelât ve vezâif-i lazimesi tedrisât-ı cedide müdiri tarafından ifa olunacaktır.

Üçüncü madde: Kütüphane, umuma sabahtan akşama kadar her gün açıktır. Yalnız talebe-i ulumun eyyâm-ı tahsiliyyede dersten mâ’adâ, hiçbir şeyle meşgul olmaları câiz olmadığından onlar, ancak tatil günleri kütüphaneye yani medrese derûnundaki dersane kısmına gelebilirler.

Dördüncü madde: Kütüphanede mütalaa ile meşgul kimse buldukça konuşmak memnû’dur.

Beşinci madde: Kütüphaneye aid “âsâr ve resâil” müdir tarafından mübâya’a olunacak ve her nüshası “ıslâh-ı medâris meclisi” mührüyle tahtîm olunacaktır.

Altıncı madde: Kütüphaneye aid eserler, kütüphanede hıfz olunur. Ve işbu âsâr, berây-ı mütalaa kütüphane ile mütalaahanenin birinden diğereine nakl olunabilir ise de bunlardan başka yere hiç bir suretle çıkarılması câiz değildir.

Yedinci madde: Kütüphanenin vâridâtı, erbâb-ı hamiyetin teberrü’âtıyla taahhüd edilen tekâsit-i şehriyyeleridir.

Sekizinci madde: İtâ olunan teberrü’ât ve taahhüdât müdir tarafından kabz olunup mukabilinde makbuz verilerek defter-i mahsusuna kayd edilir.

Dokuzuncu madde: Kütüphaneye aid, nükûd yüz kuruşu tecavüz edince müdir tarafından bankaya tevdî’ olunup yüz kuruştan dîn olursa müdir nezdinde hıfz olunur.

Onuncu madde: Meclisin kararına iktirân etmeksizin “Kütüphane” namına mübaya’ât ve sarfiyât-ı saire icra edilemez. Yalnız iâne veren zevât, münasip gördükleri asârı meclise teklif ederler.

Onbirinci madde: Mart ve Eylül ibtidâlarında olmak üzere senede iki defa meclis tarafından hesâbâta bakılarak defterler tasdik olunacaktır.

fi 27 Ağustos sene 329/ 7 Şevval 1331 [9 Eylül 1913]

“Bursa Tedrisât-ı Cedide-i İlmiye Kütüphanesi Talimatıdır”, *Medrese İtikadları*, nr. 17, 17 Şevval 1331 [19 Eylül 1913], s. 140.